

УДК 82.09:821(575)(04)
DOI 10.58649/1694-8033-2024-3(119)-14-18

КОНГАЙТИЕВА С.А., ДЖЕЕНАЛИЕВА Э.О.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
КОНГАЙТИЕВА С.А., ДЖЕЕНАЛИЕВА Э.О.
КНУ имени Ж. Баласагына
KONGAITIEVA S.A., DZHEENALIEVA E.O.
KNU named after J. Balasagyn

**КЫРГЫЗ АКЫН-ЖАЗУУЧУЛАРЫНЫН (ЖЕНИЖОК, А.УСОНБАЕВ ЖАНА
ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН) ЧЫГАРМАЛАРЫ АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ
КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНА ЭКОЛОГИЯЛЫК ТАРБИЯ БЕРҮҮ**

**ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ КЫРГЫЗСКИХ ПОЭТОВ (ЖЕНИЖОК, А. УСОНБАЕВ И
Ч. АЙТМАТОВ)**

**ECOLOGICAL EDUCATION OF PRIMARY CLASS CHILDREN THROUGH
THE WORKS OF KYRGYZ POETS (JENI JOC, A.USONBAEV AND CH.AYTMATOV)**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч класстардын окуучуларына экологиялык билим берүү маселелери талкууланат, анткени адамзаттын тарыхы жаратылыш тарыхы менен ажырагыс байланышта. Азыркы этапта адамдар менен салттуу карым-катнаш маселелери глобалдуу экологиялык проблемага айланды. Эгерде адамдар жакынкы арада жаратылышка кам көрүүнү үйрөнбөсө, анда алар өздөрүн жок кылышат. Ал үчүн экологиялык маданиятты, жоопкерчиликти тарбиялашыбыз керек. Ал эми мындай тарбияны кичи мектеп жашынан баштоо керек. Бул курак экологиялык маданияттын негиздерин калыптандыруу үчүн эң ыңгайлуу мезгил болуп саналат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы экологического воспитания детей в начальных классах, так как история человечества неразрывно связана с историей природы. На современном этапе вопросы традиционного взаимодействия её с человеком выросли в глобальную экологическую проблему. Если люди в ближайшем будущем не научатся бережно относиться к природе, то они погубят себя. А для этого надо воспитывать экологическую культуру и ответственность. И начинать такое воспитание с младшего школьного возраста. Именно такой возраст является наиболее благоприятным периодом для формирования основ экологической культуры.

Abstract: This article discusses the issues of environmental education of children in primary school, since the history of mankind is inextricably linked with the history of nature. At the present stage, issues of traditional interaction with humans have grown into a global environmental problem. If people do not learn to take care of nature in the near future, they will destroy themselves. And for this we need to cultivate environmental culture and responsibility. And such education needs to begin from primary school age. This age is the most favorable period for the formation of the foundations of ecological culture.

Негизги сөздөр: экология; экологиялык билим берүү; эл аралык уюмдар; экологиялык проблемалар; педагогика; жаратылыш; айлана-чөйрө.

Ключевые слова: экология; экологическое воспитание; международные организации; экологические проблемы; педагогика; природа; окружающая среда.

Keywords: ecology; environmental education; international organizations; environmental problems; pedagogy; nature; environment.

Экологиялык проблемалар глобалдуу мүнөзгө ээ жана бүткүл адамзатка тиешелүү. Коомдун өнүгүүсүнүн азыркы этабында экологиялык билим берүү маселеси өзгөчө курч турат. Ушуга байланыштуу балдарды тарбиялоонун алгачкы жылдарынан баштап заманбап мектепте экологиялык билим берүүнү күчөтүү жана көбүрөөк көңүл буруу зарыл.

Азыркы учурда мектеп окуучуларына экологиялык билим берүү педагогикалык теориянын жана практиканын артыкчылыктуу багытына айланууда. Бул биздин планетадагы оор экологиялык кырдаалга: калктын тездик менен өсүшүнө, демек, аны азык-түлүк менен камсыз кылуу проблемасына, өнөр жайды минералдык сырьё менен камсыз кылуу проблемасына, энергетика проблемасына жана, албетте, жаратылыш чөйрөсүнүн булганышына байланыштуу. Мунун баары жер бетинде жашоонун өзүнө коркунуч жаратат. Жыйырманчы кылымдын аягында гана адамзат Жерди ойлонбой «башкаруусунун» кыйратуучулугун түшүндү. Мындай абалдын олуттуу себептеринин бири калктын экологиялык сабатсыздыгы, алардын жаратылышка кийлигишүүсүнүн кесепеттерин алдын ала көрө албагандыгы болуп саналат. Ошондуктан ЮНЕСКО жана ЮНЕП эл аралык уюмдары жер шарынын тургундарына экологиялык билим берүүнүн мазмунун жана мөөнөттөрүн кайра карап чыгуу зарылчылыгы жөнүндө маселени көтөрүп жатышат.

Бүгүнкү күндө экологиялык билим берүүнүн болгон тажрыйбасында көптөгөн жакшы нерселер бар. Тездик менен өсүп жаткан жаратылышты коргоо кыймылы дүйнөнү каптап жатат. Адам айлана-чөйрөгө кандай мамиле кылышы керек деген суроо жер бетиндеги ар бир жашоочуну тынчсыздандырат. Адамдар планетанын экологиялык саламаттыгына тынчсызданышат. Атүгүл «Жашыл партия» деп аталган уюм түзүлүп, анын негизги максаты айлана-чөйрөнү булгануудан сактоо болгон. Жашыл Тынчтык кыймылы дүйнө жүзү боюнча айлана-чөйрөнүн абалына көз салат.

Мунун баары жакшы, бирок "минус" бүгүнкү күндүн глобалдык экологиялык көйгөйлөрүнө баары эле кызыкдар эмес. Экологиялык ийримдерге, ийримдерге мектеп окуучулары саналуу гана тартылат. Калган студенттердин 80%ын түзгөндөр буга таптакыр кызыкпайт.

Үзгүлтүксүз экологиялык билим берүү системасында мектеп чоң мааниге ээ, ал эми мектепте башталгыч класстар. Бул башталгыч мектеп курагындагы балдардын абдан изденүүчү, тез кабыл алуучу, түйшүккө, кубанычка оңой жооп бере ала тургандыгы, чын жүрөктөн боор ооруп, боорукер болушу менен түшүндүрүлөт. Бул куракта билимди, сезимдерди, баалоолорду, эмоцияларды максаттуу калыптандыруу, жөндөмдүүлүктөрүн жана кызыкчылыктарын өнүктүрүү жигердүү процесси жүрөт. Заманбап психологиялык-педагогикалык изилдөөлөр кенже мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрү экологиялык билим берүүнүн максаты болгон экологиялык маданияттын негиздерин калыптандырууга көмөктөшөөрүн ынандырарлык түрдө далилдеди.

Коом менен жаратылыш чөйрөсүнүн өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжалары көңүлдү калтырат. Демек, мектеп кенже мектеп окуучуларынын жана педагогдорунун экологиялык маданиятын, экологиялык зарылчылыктын алкагында аракеттенген, тышкы дүйнө жана өзү менен гармонияда жашаган, ар тараптуу өнүккөн инсанды – келечектин инсанын калыптандыруу милдетин койду. Окуучуларга экологиялык тарбия берүү иштери канчалык эрте башталса, анын педагогикалык эффективдүүлүгү ошончолук жогору болот, мында балдардын тарбиялык жана мектептен тышкаркы иштеринин бардык формалары жана түрлөрү тыгыз байланышта болууга тийиш.

Көптөгөн мугалимдер экологиялык билим берүү жана тарбиялоо маселелери менен алектенишет. Көрүнүктүү илимий окутуучулардын жана методисттердин Харламов, А.С. Макаренко, Ю.А. Коменский, А.Я. Герд, Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, Б.Т. Лихачев, И.П. Подласый, М.Н. Скаткин, В.А. Сухомлинский, Л.Н. Толстой, А.М. Низова, Л.Ф. Мелчаков, З.А. Клепина, К.Д. Ушинский, С.Т. Шацкий жана кыргыз окумуштууларынын Ж.К. Аблабекова, Г.Ж. Байышова, А.М. Мурсалиев, Т.З. Ниязов, А.Б. Шамшиев, Р.Ж. Дөөлөтбакова, М.Г. Думанаева, А.М. Каролова айлана чөйрөнү коргоо, сактоо иш-аракетинин өнүгүү мыйзамдары жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүү менен айкалышта иш алып баруу керек деген жалпы жыйынтыктарын колдондук [7]. Бул экологиялык билим берүү маселеси татаал жана чечмелөөдө эки ача экендигинен келип чыгат. Бирок эң негизгиси, эмгектин ушунча ар түрдүү артында башталгыч класстын окуучулары экологиялык билимге ээ болушат.

Адабият маалыматтарын талдоо

Мектептеги тарбия иштеринин маанилүү багыттарынын бири экологиялык тарбия болуп саналат. Аны бирдиктүү билим берүү процессинин ажырагыс бөлүгү катары кароо менен окуучулардын бардык жаш категорияларын камтуу, аларга жаратылыш менен коомдун өз ара аракеттенүүсүнүн ар кандай аспектиери жөнүндө тиешелүү билимдерди берүү, жаратылышка болгон жоопкерчиликтүү мамилени тарбиялоо зарыл [1].

Жаратылыш дүйнөсү адамдын жашоо чөйрөсү. Ал жаратылыштын бүтүндүгүн, тазалыгын, гармониясын сактоого жана биологиялык өз ара аракеттенүүнүн жана тең салмактуулуктун бузулушуна жол бербөөгө кызыкдар. Ошону менен бирге адам өзүнүн активдүү кайра түзүүчү иш-аракети аркылуу табигый процесстерге кийлигишип, аларды бузуп, жаратылыштын байлыктарын өзүнүн кызыкчылыгында пайдаланат. Жаратылыш – адамдардын билиминин жана эстетикалык мамилесинин объектиси. Анын кубулуштары эстетикалык жактан жеткилең болуп, эстетикалык жактан өнүккөн адамга терең руханий ырахат тартуулайт. Анын сырларына кирүү илимий дүйнө таанымынын калыптанышына өбөлгө түзөт. Бул адамдын экологиялык маданиятынын пайдубалын түптөгөн жалпы, милдеттүү, башталгыч экологиялык билим берүүнүн зарылдыгын аныктайт [2].

Экологиялык билим берүү окуучунун жаратылыш чөйрөсүндөгү жүрүм-турумунун талаптарын жана нормаларын билүү менен аларды формалдуу түрдө гана аткарбастан, бул талаптардын объективдүү зарылчылыгын да түшүнүүсүнө багытталышы керек. Бул максатка жетишүүгө мектеп окуучуларынын арасында табият таануу, социалдык жана этикалык билимдер системасын өнүктүрүү, практикалык тажрыйбаны калыптандыруу, конкреттүү жергиликтүү экологиялык көйгөйлөрдү чечүү көмөктөшөт, аларды ишке ашыруу академиялык билимдин алкагында гана мүмкүн эмес. предметтер, ошондой эле экологиялык билим берүү боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштуруу процессинде [3].

Мектепке кирүү баланын жашоосундагы маанилүү этап болуп саналат. Жаңы жоопкерчиликтер пайда болуп, жүрүм-турум эрежелери жана нормалары татаалдашып, башкалардан талап күчөйт. Окутуу жана эмгек ишмердүүлүктүн алдыңкы түрлөрүнө айланат [4].

Кенже мектеп окуучулары жаратылышка тынчсызданууну билдирген же ага зыян келтирген ар түрдүү аракеттерди жана жоруктарды түшүнүшпөйт. Ошол эле учурда алар «өсүмдүктөрдүн баарын кубандырат», «токой биздин досубуз» деген моралдык-эстетикалык мотивдерди жетектеп, жаратылышка аяр мамиле кылуунун зарылдыгын толук түшүнүшөт. Кенже мектеп окуучуларын чондордун жаратылышка жасаган жаман жоруктары тынчсыздандырат: «чондор дарактардын кабыгын кесип, токойду консерва, айнек менен булгашат».

Мектепте чыгармаларды окутууда анын сюжетин гана түшүндүрүп койбостон тарбиялык максатын да ачып берүү болуп саналат. Ошол максатты ишке ашырууда заманбап сабак иштелмелерди жаратуу, көңүл бурулуучу жагдайларды көрсөтүү, пикир жана сунуштарды киргизүү бул мугалимдин милдети [6].

Башталгыч мектеп окуучуларына экологиялык билим берүү алардын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнөн улам өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ: табигый кызыгуу, өтө эмоционалдык жоопкердүүлүк, ишенчээктик, мугалимдин жана ата-энелердин беделине ишенүү [5].

Бирок, кичүү мектеп окуучуларынын курактык өзгөчөлүктөрү да аларды тарбиялоодо бир катар кыйынчылыктарды жаратат, бул иштин алдыңкы түрүнүн оюндан окууга өтүшүнө, визуалдык-сүрөттүү ой жүгүртүүдөн абстракттуу ой жүгүртүүгө акырындык менен өзгөрүшүнө жана өнүккөн тиешелүү көндүмдөрдүн жоктугунан жаратылышта иштөө керек.

Биз изилдеп жаткан проблеманын актуалдуулугу «Республикада балдарды жана жумушчу жаштарды тарбиялоонун концепциясында» чагылдырылган. Концепцияга ылайык «Республикада балдарды жана окуучуларды окутуунун программасы» иштелип чыккан. Бул программа реформаланган мектепте педагогикалык практикага карата концепциянын конкреттүү ишке ашырылышы болуп саналат.

Материалдар жана изилдөө ыкмалары

Методологиялык изилдөөлөрдүн негизин эксперименталдык изилдөө түзөт. Эксперименталдык изилдөө Кара-Балта шаарындагы №3 орто мектептин 3 «А» классында өткөрүлдү. Изилдөөнүн алкагында эксперимент жүргүзүлдү, ал төмөнкү этаптардан турган:

1. Тактоо эксперименти: мугалимдер үчүн анкеталар жана документтерди талдоо.

Максаты: билим берүү жана таанып-билүү процессинде экологиялык билимди колдонуу деңгээлин аныктоо.

Буга байланыштуу төмөнкүдөй изилдөө ыкмалары жүргүзүлгөн.

- Сурамжылоо методдору: экологиялык билим берүүнүн натыйжалуулугун жана колдонуу даражасын аныктоо үчүн анкеталар

- Экологиялык билим берүү боюнча документтерди талдоо

- Экологиялык билим берүүнүн окуу процессине тийгизген таасиринин деңгээлин жана мугалим тарабынан экологиялык билим берүүнү уюштуруунун жана башкаруунун өзгөчөлүктөрүн аныктоо максатында жүргүзүлгөн байкоолор.

2. Формативдик эксперимент

Максаты: окуу процессинде экологиялык билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшүү жана кенже мектеп окуучуларынын экологиялык маданиятынын өнүгүү деңгээлин аныктоо.

Бул этапта төмөнкү сабактар өтүлдү:

- «Адам жана дүйнө» курсунда

- Табигый тарых темасында «Мен сен менен жашайм, менин табиятым» деген кызыктуу саат оюну

Ошондой эле бул этапта студенттер менен иш жүргүзүлдү. Кенже мектеп окуучуларынын экологиялык маданиятынын өнүгүү деңгээлин аныктоо үчүн 3 «А» классында тестирилөө жүргүзүлдү. Тестирилөө диплом алдындагы практиканын аягында, экологиялык маданияттын калыптануу деңгээлин жогорулатуу боюнча студенттер менен максаттуу иштер жүргүзүлгөндөн кийин өткөрүлдү.

3. Контролдук эксперимент

Максаты: башталгыч класстардын окуучуларын окутуу процессинде экологиялык билимди колдонуу зарылдыгын далилдөө.

Ушуга байланыштуу калыптандыруучу экспериментте колдонулган экологиялык билим берүүнүн зарылдыгын аныктоо үчүн байкоолор жүргүзүлдү.

Жыйынтыктар жана аны талкуулоо. Эксперименталдык изилдөөнүн жүрүшүндө ар кандай ыкмалар колдонулган. Тактоо экспериментинин этабында экологиялык билимдин окуу процессинде канчалык деңгээлде колдонулганын аныктоо максатында сурамжылоо жүргүзүлдү. 12 респондент анкета аркылуу сурамжыланган. Сурамжылоонун жыйынтыктарын талдап, мен билдим: респонденттердин 90%ы окуу процессинде экологиялык билимди системалуу түрдө колдонушат, 8%ы убакыт болгондо же программаны аягына чыгаруу керек болгондо гана инсандын экологиялык маданиятын өстүрүшөт, 2%ы мындай билимди колдонушпайт. окуу процессинде муну сабактан тышкары жасоо зарыл экендигин эске алуу менен. Натыйжаларга карабастан, респонденттердин баары кенже мектеп окуучуларынын экологиялык маданиятын тарбиялоо зарыл деп эсептешет, анткени кенже мектеп окуучулары жаратылышка тынчсызданууну билдирген же ага зыян келтирген ар түрдүү аракеттер жана жоруктар жөнүндө бир топ чектелүү түшүнүккө ээ. Ошону менен бирге алар жаратылышка аяр мамиле жасоонун зарылдыгын толук тушунушет. Кичинекей мектеп окуучуларын чоңдордун жаратылышка жасаган жаман жоруктары тынчсыздандырат: «чоңдор дарактардын кабыгын кесип, токойду консерва, айнек менен булгашат». Андыктан мындай тарбияны мектеп жашынан башташ керек.

Документтерди жана кошумча адабияттарды талдоо бүгүнкү күндө башталгыч мектеп окуу максаттарынын артыкчылыктарын кайра карап чыгууну талап кылаарын көрсөттү. Билим берүүнүн өнүктүрүү функциясына жана жаш мектеп окуучуларынын инсандыгын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулат. Бул маселени чечүүдө “Адам жана дүйнө” курсу чоң роль ойнойт.

Балдардын экологиялык аң-сезиминин жана экологиялык маданиятынын деңгээлин жогорулатуу үчүн мугалимге белгилүү бир сунуштарды иштеп чыгууга болот.

1. Жаратылыштын жагымдуу жактарын көрсөтүүгө жана табууга аракет кылыңыз, болуп жаткан кубулуштар, алардын себептери жана кесепеттери жөнүндө ойлондуңуз.

2. Жаратылышты чагылдырган көркөм чыгармалар менен тааныштыруу.

3. Балдардын көңүлүн жаратылыш айланасындагы адамдарга кандай таасир этээрине буруу.

4. Балдарга өз аракеттерин бат-баттан анализдөөгө, өзүнө жана аракеттерине өзүн-өзү сындаганга жардам берүү.

5. Ишиңизде көңүл ачуучу материалдарды сөзсүз колдонуңуз.

Колдонулган адабияттар

1. Сихимбаева С.М., Рысбаева Г.А., Баймаханбетова М.А., Жияшева Ж.Ш. Экологическое воспитание детей в начальных классах // Международный журнал экспериментального образования, 2014, № 1-1, с. 41-45. – URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=4511> (дата обращения: 14.05.2024).

2. Корабельников В.И. Краски природы. – Москва: Просвещение, 2019.
3. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтматов. – Бишкек: Турар, 2018, 22-24-бб.
4. Лучич М.В. Детям о природе. – Москва: Просвещение, 1989.
5. Максакова А. Учите играя. – Москва: Просвещение, 1981. Конгайтиева С.А., Карыбаева Н.Н. Башталгыч класстардын «адабий окуу» сабагында эпикалык чыгармаларды окутуу жана көркөм текст менен иштөөнүн жолдору // КУУнун Жарчысы, 2023, №2, 314-315-бб.
6. Жуматаева А.С., Сейдалиева Г.А. Кенже окуучуларга класстан сырткаркы иштерде экологиялык тарбиялоону жүргүзүү // КУУнун Жарчысы, 2023, №2, 349-354-бб.